

MODERNLEŞME VE TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİNDE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI

Arş.Gör.M.Emel Yükselmiş SEVSAY
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İletişim Fakültesi

GİRİŞ

Günümüz toplumu artık tam anlamıyla bir iletişim toplumu olarak nitelendirilebilir. İletişim teknolojisinde son onbeşyirmi yıldır gözlenen atılımların toplumlardaki yansımaları sosyolojik boyutları ve ülkeler açısından yarattığı sorunlar yönünden çeşitli araştırmalara konu olmaktadır. Bu araştırmanın amacı ise, toplumsal, siyasal ve ekonomik yönleriyle değişmeyi beraberinde getiren modernleşmenin, siyasal modernleşme, siyasal katılma ve toplumsal mobilizasyon açısından kitle iletişim araçları ile ilişkilerine değinmek ve toplumsallaşma sürecinde kitle iletişim araçlarının rollerini incelemektir.

Geleneksel toplumun, modernleşme yönünde gösterdiği değişim, kitle mobilizasyonu ve artan siyasal katılımı, kısaca siyasal değişmeyi beraberinde getirmektedir. Siyasal değişmeyi sağlayan faktörlerden birisi de kitle iletişim araçlarıdır. Modernleşen, endüstrileşen toplumda, gelişen yeni kitle iletişimi, bireyleri yeni davranış biçimlerine özendiren yeni düşüncelerin ve yeni haberlerin yayılışına neden olmakta ve bireysel çıkarların yeniden biçimlenmesini sağlayarak, yeni bir toplumsallaşma sürecini başlatmaktadır. Modernleşme, siyasal modernleşme, toplumsal mobilizasyon, siyasal katılma, toplumsal değişme, toplumsallaşma, siyasal toplumsallaşma kavramlarıyla bağlantılı olarak, kitle iletişim araçlarının bu olgular içerisindeki yerlerini irdelemek bu çalışmanın genel hatlarını oluşturmaktadır.

I- MODERNLEŞME

Toplumsal ve kültürel değişmeyi ifade eden modernleşme, batılı görüş açısına göre az gelişmişlerin değişmesi süreci olarak ele alınmaktadır.(1) Modernleşme özlemi de, bir ülkenin diğerine benzemeye ya da onun gibi olmaya çalışması olarak nitelendirilmektedir.(2) Her ne kadar, vazgeçilemeyen bir zorunluluk halinde olmasa da

modernleşme, bugün artık genel bir eğilim olmaktan çıkıp farklı faktörlerin etkisinde bir özlem olarak varolmaktadır.(3)

Ancak, modern toplumun ne olduğuna değinmeden önce latince kökenine bakmak gerekmektedir. Latince 'modo'dan türetilmiş olan 'modernus', 'hemen şimdi' anlamına gelmektedir. O halde modern toplum günümüzdeki toplumu, modernleşme de eski dönemlerdeki toplum tipinin değişmesiyle günümüz toplumuna doğru bir gelişmeyi ifade etmektedir.(4)

Burada bir problem sözkonusudur. O da, farklı toplumsal/kültürel yapıları, ekonomik ve siyasal sistemleri ve farklı endüstrileşme düzeylerine sahip bu toplumlar arasında, günümüz toplumunu belirleyici kriterin ne olacağıdır? Bu kriter, aynı zamanda geleneksel toplumla, günümüz toplumu arasındaki ayırımı yapmamıza da yardımcı olabilecek "teknoloji" ve buna bağlı olarak da "endüstrileşme düzeyi"dir.(5) Teknoloji ise, uygulamalı amaçların gerçekleştirilmesi amacıyla örgütlenmiş bilgiyi ifade etmektedir.(6)

O halde modern toplum, yüksek düzeyde gelişimini tamamlamış ve ileri endüstrileşme süreci içerisindeki toplumdur. Bu bağlamda modernleşme de, endüstrileşmemiş toplumun endüstrileşme yönünde geçirdiği değişimdir.(7) Bugün eleştirilmekte olan klasik modernleşme anlayışı modernleşmeyi batıya ait bazı somut kurumları ve batının yaşam tarzını benimsemek olarak ele almakta, modernleşme sürecini de batının üst yapı kurumlarını aktarmak şeklinde nitelendirmektedir.(8)

Modernleşmeyi az gelişmiş ülkeler arasından toplumsal değişime ile aynı anlamda değerlendirmek mümkündür. Geri toplumların genel evrim çizgisi doğrultusunda değil, kendi çağdaşları olan gelişmiş, ileri toplumlara yetişmesi olarak da modernleşme açıklanabilir. Modernleşme, ekonomik büyümeyi ve aynı zamanda siyasal bazı değişimleri içeren bir süreçtir. Kalkınma, büyüme kavramları ile toplumsal modernleşme arasında bir bağlantı, başka bir deyişle korelasyon sözkonusudur.(9) Modernleşmenin bir başka yönü de, endüstrileşmenin yanısıra, toplumsal değişme, siyasal değişme gibi kavramları da içermesidir.(10)

Modernleşme, toplumdaki geleneksel tutum, değer ve beklentileri, toplumsal hareketliliği sağlayarak, kentleşme, okur-yazarlık, eğitim, kitle iletişim araçlarını izlemek gibi modern dünyaya özgü değişimlere yol açarak dönüştürmektedir ve yine yukarıda belirtildiği gibi, ekonomik gelişmeyi de içermesi açısından modernleşme, toplumdaki ekonomik faaliyetlerin hacmini arttırmakta ve kişi başına yıllık milli gelir artışı, sanayileşme düzeyinin yükselmesi, refah düzeyinin artışı gibi olumlu etkilenmelere yol açmaktadır.(11)

1950'lerden sonra modernleşme, az gelişmiş ülkeler açısından büyük önem kazanmış ve bu sürecin kısa zaman dilimlerine sığdırılması özlemi, toplumda siyasal

sistemin rolünü oldukça arttırmıştır.(12) Buradan modernleşmenin siyasal boyutu olan "siyasal modernleşme" kavramına ulaşılmaktadır.

Bir siyasal sistemin modern olup olmadığı, "modern" bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olup olmadığıyla ilintilidir. Burada, günümüzde geçmiş yüzyıllara oranla oldukça farklı bir görünüm kazanmış olan modernleşme süreci/siyasal sistem ilişkisine, başka deyişle siyasal modernleşme kavramına değinilecektir.

I- SİYASAL MODERNLEŞME SÜRECİNDE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI

Modernleşme toplumun bütün kesimlerini etkilemekte ve bunun siyasal yönlerine de siyasal gelişme veya siyasal modernleşme denmektedir. Metin Heper, modern bir siyasal sistemi açıklarken şunları yazmaktadır:

"...modern bir siyasal sistem, ileri derecede şehirleşmiş, okur yazarlığın ve sosyal hareketliliğin yüksek olduğu, mesleki uzmanlaşmanın ve rol farklılaşmalarının geliştirdiği, ekonomik gelişmede sıçrama döneminin (take-off stage) aşıldığı ve kitle haberleşme sisteminin yerleştiği bir toplumun siyasal sistemidir."(13)

Batıda siyasal sistemin sosyo-ekonomik gelişmedeki rolü, toplum ekonomik sıçrama noktasına ulaşıncaya kadar yoğun bir şekilde gerçekleşmiş ve modernleşme süreci birkaç yüzyıla yayılmıştır. Oysa bugünün az gelişmiş ülkelerinde devletin modernleşmedeki rolü çok daha fazladır. Bunun bir nedeni de dünyanın her köşesine ulaşan iletişim araçlarının, batının yaşam tarzının öğrenilmesini sağlayarak, modernleşmenin çok kısa sürelere sığdırılmaya çalışılan bir özlem haline dönüştürmüş olmasıdır.(14)

Siyasal gelişim ve siyasal modernleşmenin en çok belirtilen özelliği mobilizasyon ve siyasal katılma olmaktadır.(15)Aslında siyasal gelişme ile modernleşme birbirlerini tamamlayan, farklı kavramlardır. Siyasal gelişim, siyasal örgütlerle usul-lerin kurumlaşması anlamındadır. Modernleşmenin göstergeleri olan hızlı mobilizasyon ve katılma artışları ise siyasal kurumları zayıflatmaktadır. O halde, hızlı modernleşme siyasal gelişmeden çok, siyasal bozulma nedeni olmaktadır.(16) Frey ise siyasal gelişmeyi, demokrasi yönünde bir ilerleme olarak görmekte ve "iktidarın daha geniş ölçüde paylaşılması ve karmaşıklaşması yönündeki değişimler..." şeklinde tanımlamaktadır.(17) Modernleşmenin, toplumsal mobilizasyonu gerekli kıldığı görüşünde olan Karl Deutch da, bu toplumsal değişim süreçleri ile önemli siyasal değişimler arasında bağlantılar bulunduğunu belirtmektedir. Okur-yazarlık oranında, kentleşmede, kitle iletişim araçları alıcılığında, endüstrileşmede ve kişi başına millî gelirdeki artışlar, halkın siyasete ilgi duyan tabakalarında genişlemeye ve kamu hizmeti taleplerinde artışa neden olarak hükümetin yeteneklerinin yükselmesine, elite genişlemeye, siyasal katılmanın artmasına ve ilginin yöreselden ulusala kaymasına neden ol-

maktadır.

O halde şöyle denilebilir:

Modernleşme, kitle mobilizasyonu, kitle mobilizasyonu ise artan siyasal katılma anlamındadır. Siyasal katılmanın artışı, siyasal gelişmenin temel göstergesidir ve geleneksel toplum ile modern toplumu birbirinden ayırmaktadır.(19)

Daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacak olan, toplumsal mobilizasyon, modernleşme süreci ile paralel bir gelişim göstermektedir ve toplumda yeni çıkar gruplarının ortaya çıkmasına neden olduğu gibi, devletin yeniden örgütlenmesini de gerektirmektedir. Bu gruplar, baskı grupları, siyasal partiler, sendikalar veya çeşitli hizmetlere cevap verecek olan yürütücü ve idari kurumlar olabilirler. Devlet ise, bu yeni çıkar gruplarının istemlerini karşılayacak, yeni kurumların oluşturulmasını, gelişmelerini özendirmeyle üstlenerek, teknolojik atılımların yanısıra, sosyal yaşamda daha aktif bir rol oynamak durumunda kalır.(20) Sonuçta siyasal sistemin işlevlerinin, modernleşme süreciyle birlikte arttığını söyleyebiliriz. Modernleşme, toplumda yapısal/işlevsel farklılaşmaya ve mesleki uzmanlaşmaya neden olmaktadır.

Siyasal modernleşme ve kitle iletişim araçlarının gelişmesi arasındaki bağlantıya değindiği bir çalışmada Etzioni, bu araçların gelişimi ve yönetilenlerin siyasal, toplumsal etkinliklere katılımını "fikir birliği" adı altında siyasal modernleşmenin bir kriteri olarak ele almaktadır.(21)

Huntington'un, modernleşme/siyasal sistem arasındaki bağlantılara değindiği 1968 yılındaki çalışmasında, modernleşmenin toplumsal hareketliliğe yol açarak, geleneksel dünyaya ait tutum, değer ve beklentileri, modern dünyaya ait olanlarla, kentleşme, okur-yazarlık, eğitim, kitle iletişim araçlarını izlemekle değiştirdiğine, ekonomik gelişme içeren bir olgu olarak da toplumdaki ekonomik faaliyetlerin hacmini ve çıktı miktarını artırdığına değinilmektedir.(22) Böylelikle kişi başına yıllık milli gelir artışı, sanayileşme düzeyinin yükselmesi, bireysel refah düzeyinin artışı gibi olumlu etkilenmelere yol açtığı söylenebilir.

O halde, modernleşmenin iki yönünden bahsedilebilir. Toplumsal mobilizasyon ile bireylerin, grupların ve toplumların siyasal sistemden beklenti ve özlemleri değişmekte; ekonomik gelişme yönüyle de birey, grup ve toplumların yetenekleri (capabilities) değişme uğramaktadır.

Özetlenecek olursa, modernleşmenin siyasal yaşam üzerindeki etkileri üç grupta toplanabilir.(23)

1- Siyasal modernleşme otoritenin ussallaşmasını, tek dünyaevi ve ulusal bir otoriteye dönüşmesini sağlar.

2-Varolan siyasal işlevlerin yeniden farklılaşmasını ve bu işlevleri görmek üzere, yeni uzmanlaşmış yapıların ortaya çıkmasını sağlar.

3-Siyasal modernleşme, toplumları, artan oranlarda siyasete katılmaları konusunda motive eder.

Ussallaşmış otorite, farklılaşmış yapı ve kitlenin siyasete katılımı, modern bir siyasal sistemi, geleneksel sistemden ayıran üç özellik olarak belirginleşirler.

Siyasal modernleşmenin bir göstergesi olarak belirtilen siyasal katılma, modern/geleneksel sistem ayrımında temel oluşturmaktadır.(24) Daniel Lerner, geleneksel toplumu katılmacı olmayan, modern toplumu da katılmacı olan toplum olarak tanımlamaktadır. Siyasal gelişmeyi, siyasallaşma süreci şeklinde yorumlayan Riggs'e göre, bu süreç katılmanın artışı veya bireylerin devlet faaliyetleri, iktidar hesapları ve iktidarın sonuçlarına ilgi duyması olarak değerlendirilmelidir.(25)

Çalışmanın bu bölümünde siyasal modernleşmenin göstergesi olan siyasal katılma ile kitle araçları arasındaki bağlantı incelenecektir.

2 SİYASAL KATILMA VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI

Siyasal katılmanın alanı ve yoğunluğu geleneksel ve modern toplumlar arasındaki başlıca farkı oluşturmaktadır. Zengin, sanayileşmiş, kentleşmiş, karmaşık toplumlarda siyasete katılma, az gelişmiş, kırsal ve ilkel ekonomik ve sosyal sistemlerle oranla çok daha yoğun olarak gerçekleşmektedir. Sosyo-ekonomik modernleşme ile birlikte siyasete katılmanın genişlemesi paralellik göstermektedir.(26) Siyasal katılma ve kitle iletişim araçlarını izleme arasında da oldukça yakın bir ilişki söz konusudur. İnceles, eğitim düzeyi, kitle iletişim araçlarının izleme sıklığı, çalışma süresi, yaşam standardı ve yıllık gelir düzeyi arttıkça, siyasal katılmanın da artacağı ve aralarında doğru orantılı bir ilişki olduğunu belirlemiştir.(28)

Bireyin siyasal sisteme yönelmesinde kitle iletişim araçlarının yoğun etkileri olduğu, yüksek yaşam düzeyinin de bireye siyasete ayıracak zaman ve enerji sağladığı görülmektedir. Radyo dinlemekle okur,yazar olmayan bir kişi de siyasal yaşam konusunda ilgili ve bilgili olmayı ve siyasete katılmacı bir yaklaşım gösterebilmeyi becerebilmektedir. Eğitim ve endüstri kökenli bir meslek, kitle iletişim araçlarını izleme yoğunluğu gibi faktörlerde bireyin siyasete katılmacı bir yaklaşım göstermesinde etkili olmaktadır.

Lerner, 1950'lerde sosyo-ekonomik gelişmenin siyasal katılma üzerindeki etkilerini incelediği bir çalışmada, kentleşmeye büyük önem vermiştir. Kentleşme, okur-yazarlığa, okur-yazarlık kitle iletişim araçları alıcılığına, kitle iletişim araçları

alıcılığı da siyasal katılmaya yol açmaktadır.(29) Lerner'e göre, modernleşmenin temelindeki ana unsur kentleşmedir. Toplumda gönüllü kentleşme oranı yüzde yirmi beşi geçtiği zaman, modern üretime geçilmektedir. Daha sonra okur-yazarlık oranı artmakta ve bu da endüstrileşmenin bir sonucu olmaktadır. Aynı zamanda onun gerçekleşmesi için önkoşuldur da... Bir sonraki aşama ise kitle iletişim araçlarının etkileme yoğunluğunun artışıdır. Böylelikle siyasal açıdan katılımcı bireylerin sayısında önemli düzeyde artışlar gerçekleşmektedir.(30)

Lerner, geleneksel toplumun katılmaya dayanmadığını ve insanların hısumluk bağlarına göre birbirlerinden ve merkezden soyutlanmış topluluklar halinde bölünmüş olduğuna da değinmektedir. Modern toplum ise aksine katılımcıdır.(31) Bir başka deyişle, modern toplumdaki insan tipi "katılan" insan tipidir. Lerner, insanın kendisini başkasının yerine koyabilme yeteneğinin, kısaca empatinin (empathy), siyasal, ekonomik ve kültürel etkinliklere katılmasının ardında yatan neden olduğunu belirterek, bunu modern toplumun bir özelliği olarak ele almaktadır.

Lerner'in, bireyin siyasal katılmada aktif olmasını sağlayan bir değişken olarak gördüğü empati, kişinin soyut düşünebilme yeteneğine sahip olmasını, kendisini başkalarının yerine koyabilmesini ve yeniliklere açık olmasını ifade etmektedir ve modern toplumda empati ile siyasal katılma arasında bir bağlantı söz konusudur.(32) Daha farklı bir anlatımla, empati bireyin benzetmek istediği ve kendisine benzeyenleri belirleyebilmesi, kendisini başkalarının yerine koyabilme yeteneğine sahip olması, onlarla bütünleşen ve böylelikle hayat görüşünü genişletecek bir kimliğe bürünmesi anlamına gelmektedir. Modern toplum bireyleri de, gelişmiş kitle iletişim araçları sayesinde kendilerini başkalarının yerine koyma becerilerini, empatilerini geliştirmektelerdir.(33)

Lerner'e göre siyasal katılmayı oluşturan en önemli etkenlerden biri olan kitle iletişim araçları, bireylerin bilgi ve ilgi sahibi olmalarına katkıda buldukları gibi beklentilerle donatılmalarını da sağlamaktadır. Böylelikle bireylerin sisteme yönelik taleplerinde büyük artışlar olmakta ve siyasal yaşama katılma düzeyi yükselmektedir.(34) Lerner bir makalesinde de, modernleşme sürecinin "yeni kitle iletişimiyle, halkı yeni davranış biçimlerine özendiren yeni düşüncelerin, yeni haberlerin yayılışıyla" başladığını belirtmektedir.(35) Yeni kitle iletişim araçları ise, bireysel çıkarların yeniden biçimlenmesi üzerinde doğrudan etkide bulunarak, yeni bir toplumsallaşma sürecini başlatacaklardır. O halde, kitle iletişim araçlarının halka yeni özlere açıldığını söylemek mümkündür.(36)

Birey , kitle iletişim araçlarını izlemekle çevresine ve siyasal olaylara ilişkin bilgi sahibi olmakta ve edindiği bilgi birikimini başkalarıyla siyasal konularda tartışmak ve onları ikna etmek yönünde kullanarak siyasal yaşama katılmaktadır.(37) O halde kitle iletişim araçlarının bireyleri siyasal davranışa yönlendirmek konusunda (yayınlar yoluyla siyasal parti liderlerinin, siyasal yorumcu ve kamuoyu liderlerinin

siyasal katılma konusunda kitlelere propaganda yapmalarını sağlamak gibi) bir işleve sahip oldukları söylenebilir.(38) Özellikle seçim dönemlerinde kitle iletişim araçları, propaganda etkisi olarak nitelendirilebilecek bir etki yaratmak suretiyle bireylerin siyasal yaşama katılmaları için bir faktör oluşturmaktadırlar.(39)

Diğer yandan kitle iletişim araçları, siyasal olaylara ilgi uyandırarak ve anlaşılmasını kolaylaştırarak, siyasal olayların değerlendirilmesini sağlamakta da etkin bir rol oynamakta, böylelikle siyasal katılmada önemli olan siyasal tutum, değer ve eğilimleri belirlemektedir.(40) Gerçekten siyasal ilginin kaynağı çoğu kez kitle iletişim araçlarının yayınlarını izlemekle ilgilidir.

3 TOPLUMSAL MOBİLİZASYON VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI

Bu bölümde, modernleşme sürecinin bir diğer yönünü oluşturan toplumsal mobilizasyon (toplumsal hareketlilik) ile kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiye değinilecektir.

Toplumsal mobilizasyon, geleneksellikten çağdaş yaşam biçimine geçen ülkelerde yaşanan ve nüfusun büyük bölümünde olagelen geniş kapsamlı değişim sürecini ifade etmektedir.(41) O halde modernleşme geçiren, kısaca kültürde, ekonomide geleneksel olmayan, ileri uygulamaların büyük ölçüde uygulanıp benimsendiği ülkelerde insanların büyük çoğunluğu toplumsal mobilizasyon yaşamaktadır. Ve bu süreç içerisinde, eski, toplumsal, ekonomik, psikolojik taahhütlerin oluşturduğu belli başlı gruplar aşınıp bozulmakta, insanlar yeni toplumsallaşma motiflerine ve davranış biçimlerine yönelmektedirler. (42)

Edward Shils ve Manheim'in de vurguladıkları gibi toplumsal mobilizasyon süreci iki farklı evrede gerçekleşmektedir.(43)

1-Köklerden kopma, kısaca eski çevre, alışkanlıklar ve bağların kırıldığı evre,

2- Mobilize olmuş bireylerin topluluğa kabul edilmeleri, kuracakları bağlarda yeni motiflere geçirilmesi evresi.

Deutch, toplumsal mobilizasyon sürecini, 1) modern hayatın belirgin cepheleleriyle karşı karşıya kalan nüfus, 2) kitle iletişim araçlarıyla karşılaşan, kitle iletişim araçları alıcısı bireylerin yüzdesi, 3) oturdukları yeri terkedip başka yere yerleşenlerin yüzdesi, 4) kentli nüfusun bütüne oranı, 6) okur-yazarlık oranı, 7) dolar olarak kişi başına düşen gayri safi milli gelir ölçümü olmak üzere yedi gösterge ile tanımlamaktadır.(44)

Modernleşme sürecinde toplumsal mobilizasyon önemli bir siyasal boyut da kazanmıştır ve onunla bağlantılı, siyasette gözönünde bulundurulması gereken elit-

lerden daha geniş bir grubu beraberinde getirmektedir. Toplumsal mobilizasyon, eski, geleneksel yapıyı kırmakta, yaşamlarını bir yazgı olarak gören kitlelerin yerini daha aktif, uyanık kitleler almaktadır. Siyasal iktidarların rekabete dayalı olması ve toplumun hızlı/köklü bir devinim (değişim) sürecine girmesi, kitlelerin uyarılmasını sağlamaktadır. Buna paralel olarak gelişen yaygın eğitim, bilinçli, çıkarlarını, haklarını koruyan, savunan bireylerin sayılarında artışa neden olmaktadır ve görece bir aydın kitlenin (elitlerin) oluşması da taleplerin uyarılmasında etkin bir rol oynamaktadır. Yine kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla kitleler üzerinde, bu araçların etkileri artmakta, halkın büyük kesimlerinin günü gününe herşeyden haberdar edilmeleri sağlanmakta ve taleplerin sözcülüğünü üstlenen kuruluşlar için mikrofon görevi yapmaktadırlar.(45)

Ergun Özbudun, Karl W.Deutch'aatıfta bulunarak, toplumsal mobilizasyon konusunda gözlemlerini belirttiği bir çalışmasında şunları yazmaktadır:

"Toplu olarak sosyal mobilizasyon adı verilen...belli başlı sosyal değişme süreçleri toplumda siyasal bakımdan önem taşıyan tabakaların genişlemesine, kamu hizmetleri isteklerinin artmasına yol açmakta bunlar da artan siyasal katılma şeklinde ifade bulmaktadır".(46)

Huntington ise toplumsal mobilizasyonun çağdaşlaşma ile birlikte süregeldiğini, bunun ise siyasete ilgi duyan kitlelerde genişlemeye ve kamu hizmetlerine olan taleplerde artışa neden olduğunu belirterek, benzer bir görüşü savunmaktadır.(47)

Easton, sanayileşme ve demokratlaşmanın talepler üzerinde doğrudan etkili olduğunu öne sürmektedir. Yine Easton,, sanayileşmiş, kalkınmış-modernleşmiş-ülkelerin, azgelişmiş, başka deyişle gelişmekte olan ülkelerde, uluslararası iletişimdeki artışların sonucu olarak kendi siyasal sistemlerine benzer siyasal talepleri uyardığında söylemektedir.(48) Hızlı ekonomik büyümenin siyasal istikrarsızlığa neden olduğuna değinen Huntington'a göre toplumsal mobilizasyon, yalnızca fabrikaların yapılması ya da kentlere göçü gerektirmemektedir. Mobilizasyonun nedeni yalnızca haberleşmenin artması da olabilmektedir. Bu ise, daha önce de belirtildiği gibi, bireylerin özlemlerinde doyurulsun, ya da doyurulmasının önemli artışlara yol açmaktadır.(49) Gelişmekte olan ülkelerde önemli düzeydeki nüfus artışları, siyasal pratiğin ve kurumların dönüşümü için artan baskılara neden olmaktadır. İnsan ihtiyaçlarının kapladığı alanın siyasal sürece de yansarak değişmesi, siyasetin niteliğini de değiştirmekte ve geniş kapsamlı büyük miktarlara ulaşacak yeni hükümet hizmetlerine gerek duyulması yönünde etkide bulunmaktadır.(50) Toplumsal mobilizasyon durgun veya genişleyen bir ekonomide bile yönetim hizmetlerinin ve devlet sektörünün hizmetlerinin genişletilmesi yönünde baskılar üretecektir. Kısaca toplumsal mobilizasyon, hükümete ve yönetime yönelik taleplerin hacmini ve yayıldığı alanı büyüterek,

siyaset ve siyasetle ilgili tabakaların söz hakkını genişletmek yoluyla hükümetlerin yeteneklerini arttırmaları konularında baskılara yol açacaktır.(51) Bu süreç yöneten/yönetilen arasındaki doğrudan iletişimin sıklığını ve kritik önemini de arttırmaktadır. O halde toplumsal mobilizasyon bu iletişimin kanalları olan kitle iletişim araçlarının rollerini de arttıracaktır.

Seçkinlerin (elit tabakanın) iletişim tarzı da, toplumsal mobilizasyon sürecinden etkilenmektedir. Devşirilmiş elitler kendi aralarında ve yeni oluşan siyasal sınıflarla iletişim kurmak zorunda kalmaktadırlar. Bu ise gazetecilik ve bütün kitle iletişim araçlarını kullanmada önemli ölçüde beceri sahibi olmayı gerektirmektedir. Seçkinler, geçmişte siyasette adı geçmeyen mobilize olmuş yeni kitlelerle iletişim kurmayı hedeflerler ve kurdukları bu iletişimi kaybetmek istemezler. Daha önce de belirtildiği gibi sayıları giderek artan, mobilize olmuş gruplar, siyasi kararlar ve hükümet hizmetlerinde kendi ihtiyaçlarına daha çok ve acil olarak yer verilmesi için, kendilerini siyasal katılma ile ifade etmeye başlarlar. Bu ise, toplantılar, gösteriler, grevlerle olabileceği gibi, yazılı basınla, radyo, televizyon gibi siyasal iletişimde artan alıcı kitlesine sahip kitle iletişim araçlarıyla veya artan, büyüyen örgüt üyeliği yoluyla, kısaca siyasal katılma yoluyla mümkün olabilmektedir.(52)

Yapılan araştırmalar, gelişmekte olan ülkelerde kamuoyunun dikkatinin yerel haberlerden çok, ulusal sorunlar üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir.(53) Toplumsal mobilizasyon sürecinde popüler, tutum ve davranışlardaki değişimin yanısıra, kitle iletişim araçlarında da ilginin yön değiştirmesi ve boyutlarındaki farklılaşmadan söz edilebilir.(54)

İletişimdeki gelişmelerin bir diğer yönü de, gerçekleştirilmesi olanaksız "yenilik" dileklerine yol açabileceği gibi, yeniliğe karşı gelenekçi güçlerin harekete geçmesine de neden olabilmeleridir.(55)

4. TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI

Kitle iletişimi, günümüzün önemli olgularındandır. Üretim teknolojisindeki gelişmeler ve endüstri toplumuna geçiş ile birlikte, insanlar karmaşılaşan ve dikey işbölümüne dayanan toplumsal ilişkiler içerisine girmekte ve kitlesel tüketime yönelmektedirler. Üretim teknolojisinin son yıllarda gösterdiği büyük gelişim, kitle iletişim araçlarında da görülmekte ve bu araçlar toplumsal değişimde önemli roller oynamaktadırlar. Modern kitle iletişim araçlarıyla birlikte, geniş kitleleri kapsayan bir toplumsal iletişim biçiminden bahsedilmektedir. Kısaca günümüzün kitle toplumları için sözkonusu iletişim, bu amaçla geliştirilmiş kitle iletişim araçları ile gerçekleştirilmektedir.(56)

Günümüzde kitle iletişim sürecine bakıldığında, kitle iletişim araçlarının üç

önemli özelliği olduğu görülmektedir:(57)

-kurumsallaşma

-tekelleşme

-yabancılaşma

Kitle iletişimi öncelikle işlevlerine ayırılmış ve bu işlevler kurumsallaşmıştır. Giderek karmaşıklaşan ve işlevlerine ayrılan kitle iletişimi önemli boyutlarda ekonomik yatırımları ve büyük çaplı işletmeleri gerekli kılmaktadır.

Günümüzün gelişmiş ülkelerindeki bir diğer özellik de tekelleşme eğilimleri olmaktadır. Ülkelerin ekonomik gelişmeleriyle ilgili olan bu eğilim, kitle iletişim araçlarına yansımaktadır.

İletişim sürecindeki kurumsallaşmanın bir sonucu olarak, iletişimin temel öğelerinin birbirine yabancılaşması ile karşılaşmaktadır.(58)

Radyo/televizyon istasyonları, radyo/televizyon alıcı ve vericilerini üreten şirketler, haber ajansları, basımevleri, gazete ve dergiler, reklam ve film şirketleri, kağıt sanayi, dağıtım şirketleri gibi işlevlerine ayrılan kitle iletişimi, yukarıda da değinildiği gibi bu işlevlerin kurumsallaştığı yapılar haline dönüşmektedir. Kurumsallaşmış olan kitle iletişiminin işlevler ise Unesco Komisyonu'nun hazırladığı MacBride raporunda sekiz madde halinde belirlenmiştir.(59)

Bu işlevler her ülke için farklı derecede de olsa, iletişim sürecinde etkili olmaktadır.

-Haber/bilgi sağlama

-Toplumsallaştırma

-Güdüleme

-Tartışma ortamı hazırlama

-Eğitim

-Kültürün Gelişmesine katkı

-Eğlendirme

-Bütünleştirme

L.W. pye, az gelişmiş ülkelerin kurulma ve yenilenme aşamalarında kitle iletişiminin rolünü üç madde halinde belirlemektedir.

1) Milli gelişmenin hızı ve yönü konusunda toplumu bilgilendirmek, bunu yaparken yöneticileri ve kamu görevlilerini halk adına denetlemek, yenileşme ve gelişmeyle ilgili işler için halkı yönlendirmek ve teşvik etmek,

2) Siyasal/ekonomik konularda karar alma ve eyleme geçme süreçlerine halkın katılımı sağlamak ve iki yönlü bir iletişim süreci oluşturarak halktan yöneticilere, yöneticilerden halka haber/bilgi akışını gerçekleştirerek toplumsal benzeşim, işbirliği ve görüş birliği (consensus) oluşturmak,

3) Halkın, kurulan yeni sosyal yapı içerisinde, toplumsal gelişmeye yük olmaktan kurtulup, yeni beceriler kazanmasını sağlamak.(60)

Max F.Millikan, bir çalışmasında, kitle iletişim araçlarını kullanarak, az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerin teknik ve kültürel olanaklarından yararlanarak gelişme ve yenileşmelerini (modernleşmelerini) gerçekleştirebileceklerine değinmektedir. Ancak bu da, gelişmiş ülkelerin teknolojilerinden yararlanabilecek düzeye gelmiş olmalarına bağlıdır. Millikan aynı zamanda, haberleşmenin toplumsal değişme sürecindeki yerine değinerek, toplumların, yenileşmede kendi ortamlarını biçimlendirme, güdümlenmede, modern teknolojilerden yararlanmak istediklerinde ve bireylerin kendi yaşamlarında yapacakları tercihler konusunda en büyük rolün haberleşmeye ait olduğunu belirtmektedir.(61)

Kitle iletişimcisi Ünsal Oskay, kitle iletişim araçlarının, toplumda yaratılmak istenen değişikliklerin oluşturulmasında bağımsız bir değişken oluşturmadığını yazmaktadır. Wilbur Schramm da, olağanüstü bir araç olan kitle haberleşmesinin, modernleşme üzerinde etkili ve yararlı olabilmemesinin bazı önkoşulları olduğuna değinmektedir. Schramm, modernleşme konusunda kitle iletişim araçlarının ne yönde etki yapabileceğini temelde siyasal bir sorun olarak görmekte ve önkoşul olarak da, toplumsal değişmeyi bir plan çerçevesinde gerçekleştirecek etkin bir devlet ve hükümet politikası ile hükümetlerin uzun vadede toplumda değiştirmek istediklerinin neler olduğunu bilecek durumda olmalarını göstermektedir.(62)

Bazı yazarlar ise, kitle iletişim araçlarının toplumsal yapı içerisinde, ekonomik, sosyal ve siyasal faktörlerce, mevcut değerlerin ve düzenin korunması, pekiştirilmesi yönünde etki yapmak üzere yönlendirildiklerini yazmakta ve bu araçların toplum üzerindeki etkilerinin, etkin bir siyasal yapının, örgütlenmenin varlığıyla mümkün olabileceğini belirtmektedirler.(63)

III. TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİNDE KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI

İnsanlar gibi toplumlar da kendilerini yeniden üretmekte süreklilik taşımak

tadırlar.(64) Birey, toplumdaki farklı değerleri, davranış biçimlerini benimsemekte, öğrenmekte ve toplumun bir parçası olmaktadır.(65) Topluluğun varlığını sürdürmesi ise toplumsallaşmanın gerçekleşmesi ile mümkündür. Toplumsallaşma sürecinin gerçekleşmesinin ardında yatan faktörlerden okul, aile, eğitim, arkadaş çevresi, meslek gruplarının yanısıra iletişim araçları önemli bir yer tutmaktadır.(66) O halde, toplumdaki maddî/manevî değerlerin aktarılması, öğrenilmesi süreci olarak tanımlanan toplumsallaşmada, üzerinde durulması gereken, bu süreçte iletişimin oynadığı roldür. İletişim, toplumsallaşmanın önemli faktörlerinden birisini oluşturmaktadır.

Bir düzeni ve sürekliliği ifade eden toplumsallaşmayı sağlayan faktörlerden toplumsal iletişim de bu amaç çerçevesinde ve düzende gerçekleşecektir. Toplumsal ilişkilerin aktararak toplumların varlıklarını sürdürmeleri konusunda toplumsal iletişim, genel toplumsal bağlam ile uyumluluk göstermek durumundadır. Bu ise, iletişim düzeni veya rejimi olarak nitelendirilmektedir.(67)

Kitle iletişim araçları, toplumda belli bir gerçekliğin oluşmasına katkıda bulunurlar. Sürekli değişim ve gelişim gösteren toplumlarda toplumsal çerçevenin değişmesiyle iletişim rejimi de değişme uğramaktadır. Başka bir deyişle, iletişim araçlarının düzenlenişi ve toplumsal çerçeve sürekli etkileşim halinde bulunmaktadır.(68)

Kitle iletişim araçlarının yeni kültürün yerleşmesi ve toplumsallaşmada ne gibi etkileri olduğu ve kitle iletişiminin "standartlaşma" özelliğinin az gelişmiş ülkeler için bir tehlike veya bir üstünlük mü olduğu konusunda Lerner ve Hyman'ın görüşlerine başvurulabilir.

Lerner, ekonomik/sosyal/kültürel açılardan yenileşme sürecini tek bir süreç olarak değerlendirmekte ve kalkınmada yeni yatırımları sağlayan gelir artışı ile toplumsallaşma ve kurumlaşmayı sağlayacak olan yeni kitle iletişiminin gelişimini yenileşme sürecinde birbiriyle bağlantılı görmektedir.(69)

Kitle iletişiminin, bir toplumsallaşma aracı olarak etkilerine değinirken "standartlaştırma" özelliğinin az gelişmiş ülkeler açısından farklı bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini söyleyen Hyman ise bu özelliğin geniş ve yaygın bir ulusal davranış benzeşimi yaratarak toplumsallaşma sürecine katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Ancak okul, aile, iş-arkadaş çevresi gibi geleneksel toplumsallaşma öğelerinin toplumda, ulusal standartların yaratılmasını sağlayacak kadar güçlü olmayabilecekleri gibi, toplumdaki modernleşmeye karşıt da olabileceklerini eklemektedir.(70)

Toplumsallaşma süreci içerisinde "ortak bir kültür" oluşturmak, sosyal ilişkileri belirleyen sosyal fonksiyonları, kısaca "sosyal yapı"yı modernleşmenin itici gücü haline getirecek, engellemeyecek ve yaşatacak şekilde yeniden düzenlemek, biçimlendirmek günümüzün modernleşen toplumlarının temel sorunudur.(71)

olarak ele alınabilir. Siyasal kültür mevcut siyasal sistemin benimsenmesinde, yönetmekte haklı görülmesinde ve devam etmesini sağlamakta etkin bir araçtır.(78)

Toplumsallaşma olduğu gibi, siyasal toplumsallaşmada da iletişim olgusu ile karşılaşılmaktadır. Ve toplumsal iletişim bugün önemli bir siyasal boyut kazanmıştır. Toplumsal iletişim süreci ve çağdaş kitle iletişim araçlarıyla gerçekleşen kitle iletişim süreci, siyasal sürecin temel ögesidirler.(79) Kısaca iletişim, toplumsal yaşamın düzenlenmesi anlamındaki siyasal sistemde önemli bir yer tutmaktadır ve iki yönlü bir rol oynamaktadır. İletişim araçlarının kullanımı bir yönüyle yönetenlere, yönetilenlerin davranışlarını etkileme/denetleme olanağını sağlarken, diğer yönüyle de siyasal olguların daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamakta ve siyasal katılımı artırarak iktidar tabanının değişmesi ya da genişlemesi konusunda bir araç oluşturmaktadır.(80)

Günümüz teknolojisindeki değişimler, özellikle iletişim alanında şaşırtıcı bir hız kazanmış bulunmaktadır. Bu yeni teknoloji ürünleri ise siyasal iktidarlara yeni sorunlar getirmekte ve yeni düzenlemelere gidilmesini gerektirmektedir. İletişimin yönlendirilmesi, örgütlenmesi ve denetlenmesinde devletin rolü de giderek artmaktadır.(81)

Devletin iletişim alanındaki artan etkinliği ve iletişime müdahale nedenleri, siyasal nedenler, mali ve ekonomik nedenler ile teknik, pratik nedenler olarak üç grupta değerlendirilebilir.(82)

2 SİYASAL TOPLUMSALLAŞMAYI BELİRLEYEN ETKENLER

Çocukluktan itibaren bireyin üzerinde etki yapabilecek olan yapı/süreç ve olaylar olmak üzere, siyasal toplumsallaşmayı belirleyen etkenler üç açıdan incelenebilir:(83)

1- Birey ailenin üyesi olarak siyasal tutum ve beklentilere temel oluşturacak inanç ve değerleri edinmeye başlamaktadır.

2- Arkadaş çevresi ikinci yapıyı oluşturmaktadır.

3- İlkokul ve sonrasında siyasal toplumsallaşma sürmekte ve okul sonrası iş-yeri ve kitle iletişim araçlarının etkileri de önemli boyutlara ulaşmaktadır.

Aile ve arkadaş grupları siyasal toplumsallaşmada en önemli rolü oynamakta ve birincil gruplar (primary groups) olarak adlandırılmaktadırlar. Okul, öğretmen,

eğitim ve kitle iletişim araçları ise siyasal toplumsallaşmanın ikincil grupları sayılmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının yayınları, bireylerin siyasal tutumlarını okul öncesinden başlayarak etkisi altına alabilmekte, temel bir toplumsallaşma kaynağı olarak bireyi yaşamı boyunca etkileme gücüne sahip olabilmektedir. Yazılı, sözlü veya görüntüye dayalı olan kitle iletişim araçları, her toplumda aynı yaygınlık ve eşitililikte bulunmazlar. Ancak bütün toplumlarda haber/bilgi ağından yani iletişimden bahsedilmektedir. Bu da kitle iletişim araçlarının yaygın toplumsallaştırıcı etkilerini ve bu etkinin siyasal boyutunu gündeme getirmektedir.(84)

Kitle iletişim araçlarının siyasal toplumsallaşmadaki rolü, diğer toplumsallaşma araçlarından çok farklı değildir ve yüzyüze ilişkiyi içermedikleri için de etkinlikleri daha düşük olabilmektedir. Etkinliklerini sınırlayıcı bir diğer etken de, radyo dinlemek, televizyon , sinema seyretmek, yayınları izlemek gibi iletişim araçlarını kullanmanın isteğe bağlı olmasıdır. Bu yöndeki seçim ise bireyin daha önceki eğilimleri doğrultusunda gerçekleşmektedir.(85)

Yine de modernleşen toplumlarda bireylerin değer, inanç ve tutumlarıyla beklentileri üzerinde kitle iletişim araçlarının etkileri önemli bir düzeydedir. Ve özelikle ucuz ve kitlesel haber araçları haline dönüştükleri zaman yaygın, standart ve etkin bir niteliğe bürünmektedir. Yine bireyler hiçbir çaba harcamadan dünyanın farklı kültürleri, toplumlarına ilişkin bilgileri edinebilmekte, kendisinden farklı yaşam biçimleri, düşünce türleri ve inanç sistemleri olduğunun farkına varmaktadır. Kitle iletişim araçları böylelikle farklı kültürler arasında bir bağlantı kurmayı kolaylaştırdıkları gibi, aynı toplumun farklı kesimlerinin de (kır/kent) birbirlerini tanımalarına olanak tanımaktadırlar. O halde, kitle iletişim araçlarının kır/kent arasındaki ayrımları azaltıcı etkisinden, yani ulusal bütünleşmeyi arttırıcı etkisinden söz edilebilir.(86)

Burada kitle iletişim araçlarının bir özelliğine daha değerirmek gerekmektedir. Bireyler kitle iletişim araçlarının yayınlarındaki her bilgi veya haberi algılamazlar. Mevcut siyasal tutumları doğrultusunda seçerek alırlar. O halde, kitle iletişim araçlarının bireylerin siyasal tutumlarında önemli oranlarda değişikliğe yol açmadığını aksine güçlendirdiğini söylemek mümkündür. Birey üzerinde kitle iletişim araçlarının etkileri aslında iki aşamada gerçekleşmektedir. Bireyler ilgi duymama veya haber/bilgiyi algılayamama gibi nedenlerle iletişim araçlarının yayınlarını pek izleyememektedirler. Ancak bu yayınları yakından ve ilgiyle izleyen, siyasal/toplumsal olaylara karşı duyarlı, kamuoyu yapıcıları (ya da kanaat önderleri) olarak nitelendirilen bir grup, hemen her toplumda yer almaktadır. Bu grubun özelliği kitle ile yakın ilişkide olması ve algılanamayan, toplumsal, siyasal bilgileri aktararak, kitlede belli izlenim ve fikirlerin oluşmasını sağlamasıdır.(87)

Kitle iletişim araçları yayınlarının siyasal beklentileri belirleme konusunda

da etkili bir kaynak olduklarını söylemek de mümkündür. Kitle iletişim araçlarını izleme, bireyi siyasal sistem ve olaylarla ilgili olarak bilgilendirmekte ve bu olaylara olan ilgisini yoğunlaştırma yönünde etkide bulunarak siyasal sisteme olan talepleri ve siyasal katılımı da uyarmaktadır.(88)

Bireyler kitle iletişim araçlarını izlemekle çevrelerindeki olaylara ilişkin bilgi edinme ve bu olayları algılama konusunda daha duyarlı olabilmektedirler. Gerçekten birey, bu yayınlar sayesinde ulusal ve uluslararası sistemlerin farkına varmakta, bu sistemlerin yapıları ve işlevleri hakkında bilgilenmektedir. Özellikle de göze ve kulağa seslenen kitle iletişim araçları eğitim düzeyi düşük kitlelerde toplumsal ve siyasal ilgi/bilgi kaynağı olarak rol oynamaktadır.(89)

SONUÇ

Teknolojik gelişmeler ve endüstrileşme düzeyinin yükselmesiyle birlikte, toplumlar daha donanımlı ve modern bir sosyo-ekonomik yapıya sahip bir görünüm kazanmaktadır. Modernleşme toplumun bütün kesimlerinde etkili olmakta, toplumsal mobilizasyonun, siyasal gelişme açısından siyasal katılma artışının ve ekonomik gelişmenin itici gücünü oluşturmaktadır. Kitle iletişim araçlarının, modern toplumlarda bireyleri siyasal yaşama katılma konusunda yönlendirmek gibi bir işleve sahip olmaları önemlerini daha da arttırmaktadır. Modern toplumun katılımcı toplum olduğu düşünüldüğünde, kitle iletişim araçlarının siyasal katılmada önem taşıyan siyasal tutum, değer ve eğilimleri belirleme konusundaki rolü özellikle belirtilmelidir.

Geleneksellikten modernliğe geçen toplumlarda yaşanan toplumsal mobilizasyon olgusu ise kapsamlı bir değişim anlamına gelmekte ve kitle iletişim araçlarının izleyiciliği bu değişimin göstergelerinden birisini oluşturmaktadır.

Yine modern toplumla birlikte, kitle iletişim araçlarının büyük bir aşama kaydederek, geniş kitlelere yönelik toplumsal iletişim biçimine doğru bir gelişme gösterdiği ve bu araçların bir işlevinin de toplumsallaştırma olduğu belirtilmesi gereken bir diğer konudur.

O halde, kitle iletişim araçlarının teknolojik gelişmelerle birlikte modern toplumda önemli işlevlere sahip olduğunu, siyasal ve toplumsal değişimde etkin bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

DİPNOTLAR

1. Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1979), s.247.
2. Metin Heper, **Modernleşme ve Bürokrasi**, (İstanbul: Sosyal Bilimler Derneği, 1973), s.17.

3. Ibid.
4. Kongar, op.cit., s.248.
5. Ibid., ss.248-249.
6. Ibid., s.369.
7. Ibid., s.249
8. Heper., op.cit., s.20.
9. Kongar., op.cit., s.266.
10. Ibid.
11. Ersin Kalaycıoğlu, **Çağdaş Siyasal Bilim**, (İstanbul: Beta Yayınları, 1984), s.215.
12. Heper, op.cit., s.42.
13. Ibid., s.33.
14. Ibid., s.41.
15. Samuel P. Huntington, "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", çev. Ergun Özbudun, **A.Ü.H.F. Dergisi**, cilt XXII-XXIII, (Ankara:1965-1966), s.56.
16. Ibid.
17. Frederick W.Frey, "Political Development, Power and Communications in Turkey", Pye (ed.), **Communications and Political Development**, s.301 den nakleden Huntington, "Siyasal Gelişme ve..." s.58.
18. Karl Deutch, "Social Mobilization and Political Development" *American Political Science Review*, No: 55, (Eylül, 1961), s.493.
19. Huntington, loc.cit, s.58.
20. Heper, op.cit., s.43.
21. Kongar, op.cit., s.268.
22. Samuel P.Huntington, **Political Order of Changing Societies**, New Haven, Conn; Yale Univ. Press, 1968, ss.33-34.
23. Kalaycıoğlu, op.cit., s.216.
24. Ibid.
25. Huntington, "Siyasal Gelişme ve Siy...", s.59.
26. Ibid., ss.44-45.
27. Kalaycıoğlu, op.cit., s.233.
28. Ibid.
29. Samuel P. Huntington ve Jorge I. Dominguez, **Siyasal Gelişme**, çev. Ergun Özbudun, (Ankara : Siyasi İlimler wderneği Yayını, 1985), s.51.
30. Kongar, **op.cit.**, ss.249-250; ayrıca bkz. Kalaycıoğlu, **op.cit.**, ss.211-212. Bu konuda farklı yazarların görüşleri için bkz. Huntington, Dominguez, **Siyasal Gelişme**, ss.51-52 ve Kalaycıoğlu, **op.cit.**, ss.211-212.
31. Huntington, "Siyasal Gelişme ve Siy..."s.58.
32. İter Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, (İstanbul: İ.Ü.İktisat Fakültesi Yayını, 1977), s.88.
33. Kongar, loc.cit.
34. Kalaycıoğlu, loc.cit.

35. Daniel Lerner, "Çağdaşlaşma Sürecinde İletişimin İşlevi", çev.Nabi Avcı, bkz.**Kurgu:Eskişehir İletişim Bilimleri Dergisi**, Sayı 3, (Ekim 1980) s.132.
36. Nurçay Türkoğlu, "Toplumsal Değişmede Televizyon İzleyiciliği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İstanbul.1988) s.22.
37. Ersin Kalaycıoğlu, "Siyasal katılımın Koşullarına Genel Bir Bakış : Türkiye Örneği", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, (der.) Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, (İstanbul: Beta Yayınevi, 1986), s.513.
38. Ersin Kalaycıoğlu, **Karşılaştırmalı Siyasal Katılma**, (İstanbul: İ.Ü.Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını, 1983), ss.33-34.
39. Kalaycıoğlu, "Siyasal Katılmanın..." s.514; ayrıca bkz. Kalaycıoğlu, *ibid.*, s.33.
40. Kalaycıoğlu, "Siyasal Katılmanın..." s.514.
41. Deutch, *loc.cit.*, ayrıca bkz. Kalaycıoğlu, "Çağdaş..." s.213.
42. Deutch, *op.cit.*, s.494.
43. *Ibid.*
44. *Ibid.* ss.496-497.
45. Cemil Oktay, **Yükselen İstemler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi**, (İstanbul : İ.Ü.Siyasal Bilimler Fakültesi Yay., 1983), ss.112-113.
46. *Ibid.*, ayrıca bkz. Ergun Özbudun, **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, (Ankara:A.Ü.H.F.Yay.,1975), s.12.
47. Oktay, *op.cit.*, s.111.
48. *Ibid.*
49. Huntington, "Siyasal Gelişme ve ..." s.79. ayrıca bkz. Daniel Lerner, "Toward a Communication Theory of Modernization" L.W.Pye, **Communication and Political Development**, (Princeton: Princeton Press, 1963), s.330 ve son.
50. Deutch, *op.cit.*, ss.501-502.
51. *Ibid.*, s.505.
52. Kalaycıoğlu, **Çağdaş Siyasal...** s.214.
53. Deutch, *op.cit.*, ss.503.504.
54. *Ibid.*, s.505.
55. Huntington "Siyasal Gelişme ve ..." ss.79-80.
56. Raşit Kaya, **Kitle İletişim Sistemleri**, (Ankara: Teori Yayınları, 1985), s.8.
57. Ersan İlal, **İletişim, Yıgınsal İletişim Araçları ve Toplum**, (İstanbul: Der Yayınları, 1989), s.16.
58. *Ibid.*, ss.16-17.
59. Kaya, *op.cit.*, s.15-16 ve Unesco, **Many Voices, One World**, The MacBride Report, Abridged Ed., (London, 1984), s.33-34.
60. Ünsal Oskay, (yayına hazırlayan), **Kitle İletişim Teorilerine Giriş**, 4.Bası. (İstanbul: Der Yayınları, 1992), s.XIV.
61. *Ibid.*, s. XIV.
62. *Ibid.*, s.XVII.
63. *Ibid.*
64. Kaya, *op.cit.*, s.17.
65. *Ibid.*, ayrıca bkz. Turan *op.cit.*, s.47.

66. Kaya, loc.cit..
67. Ibid., s.18.
68. Ibid.
69. Oskay, op.cit., s.XVI.
70. Ibid.
71. Ibid., s. XIII.
72. Ibid., s. XVII.
73. Ünsal Oskay, **Toplumsal Gelişmede Radyo Televizyon**, (Ankara : A.Ü.S.B.F. Yayını, 1978) s.XIII.
74. Ibid., ss. XIV.-XV.
75. Kongar, op.cit., s.291.
76. Kalaycıoğlu, **Çağdaş Siyasal...**, s.145.
77. Turan, **op.cit.**, s.33.
78. Ibid.
79. Kaya, op.cit., s.25.
80. Ibid., s. 26.
81. Ibid., s. 27.
82. Ibid., ss.28-30.
83. Kalaycıoğlu, **Çağdaş Siy...**, s.149.
84. Ibid., s. 176.
85. Turan, op.cit., ss.60-61.
86. Kalaycıoğlu, **Çağdaş Siy...**, s.177.
87. Ibid., s. 178: ayrıca bkz. Wright Mills, **İktidar Seçkinleri**, Çev. Ünsal Oskay, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1974), s.440.
88. Ibid., s. 180.
89. Kalaycıoğlu, **Karşılaştırmalı Siyasal...**, ss.33-34.